

Mustafin, O. Vybir Viktora Kravchenka. Liudyna, yaka domohlasia sudu nad SRSR [Viktor Kravchenko's choice. The man who brought the USSR to justice]. KYIV 24. Retrieved from <https://kyiv24.news/publications/vybir-viktora-kravchenka-lyudyna-yaka-domoglasia-sudu-nad-srsr> (data zvernennia: 03.04.2024) [in Ukrainian].

Parkhomenko, A. (2022). Slovo perekladacha [Translator's note]. Kravchenko V. Ya vybrav svobodu: spomyny. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].

«Ya vybrav svobodu»: vyishov ukrainskyi pereklad bestselera Viktora Kravchenka [«I chose freedom»: the Ukrainian translation of Viktor Kravchenko's bestseller was published]. Muzei Holodomoru. 22 lypnia 2022. Retrieved from <https://holodomormuseum.org.ua/news/ia-vybrav-svobodu-vyjshov-ukrainskyj-pereklad-knyzhky-viktora-kravchenka/> (data zvernennia: 14.03.2024) [in Ukrainian].

XX sezd KPSS 14–25 fevralia 1956 h. Stenohrafycheskyi otchet (1956) [XX Congress of the CPSU February 14–25, 1956 Verbatim report]. Chast 1. Moscow: Gospolitizdat [in Russian].

УДК 314.15:94]:82-312.4](477)»1920/1930»

DOI: 10.31558/3083-5771.2024.1.5

УКРАЇНСЬКІ РАДЯНСЬКІ ДЕТЕКТИВИ ТА ЕМІГРАЦІЙНІ СЕНСАЦІЙНІ ПОВІСТІ (1920–1930-ті рр.)

Ольга Зубко

Донецький національний університет імені Василя Стуса

zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022

Olga Zubko

Vasyl' Stus Donetsk National University

zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022

Завданням наукового дослідження є вивчення українських радянських та еміграційних літературних смаків, що змінювалися під тиском історичних реалій у 1920–1930-х рр., розмежування понять «український радянський детектив» та «українські еміграційні сенсаційні повісті».

Методологія дослідження має в основі принципи історизму, об'єктивності, всебічності, цілісності, системності, а також методи аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний.

Основні результати здійсненого в межах статті дослідження показали, що у 1920-х рр. «гору» брав радянський детектив, представлений творами В. Винниченка, Дм. Бужька, Г. Даниловича, Ю. Смолича. У сюжетних лініях радянського детективу

було чимало автобіографічних алюзій. Винниченківський роман «Поклади золота» викликав інтерес через таємничі шахрайські афери героїв, в яких впізнавалася корупція доби Директорії. В оповіданні «Льоля» Дм. Бузька прочитувалося поворотництво автора та його неприховане бажання покінчити з причетними до «супруніади». «Провокатор» Г. Даниловича був першою спробою в літературному жанрі, як-от суто класичний детектив. Ю. Смолич інтригував шпигунством (детективна повість «Півтори людини») та фантастикою (детективна повість «Господарство доктора Гальванеску»).

У 1930-х рр. в український радянський детектив поцілила підступна куля партійних ідеологів, за що дуже діставалося Ю. Шовкоплясу з його лікарем Піддубним, бо ж тоді категорично не могло бути ніяких маніяків, твалтівників, розкрадачів соціалістичної власності чи якихось кримінальних побутових сюжетів. Натомість 1930-ті рр. були часом еміграційних сенсаційних повістей. Українські вихідці на Європейському континенті зачитувалися творами Г. Лужицького, котрий «не вигадував велосипеда», а продовжував пропагувати славетне українське минуле, додаючи до нього нових українських героїв – пересічних емігрантів-борців-детективів. Серед його сенсаційних повістей найбільш відомі: «Перша ніч» (1928), «Товариші усміху» (1929), «Кімната з одним входом» (1931), «Годинник з надбитим склом» (1933), «Стріл уночі» (1934), «Гальо!.. Гальо!.. Напад на банк!» (1935); трилогія «Багряний хрест» (1931–1937).

Практичне значення дослідження зумовлене розумінням читання книг українцями по обидва боки кордону у міжвоєнну добу як психологічної розрядки та відволікання від стресових ситуацій, що виступає наочним прикладом практичності та інтелектуального задоволення, вагомого і в наш час.

Перспективи вивчення проблеми пов'язані з вивченням літературних уподобань українських радянських читачів та українців-емігрантів у 1920–1930-х рр. як рекреації у контексті історії повсякдення.

Ключові слова: детектив, сенсаційні повісті, міжвоєнна доба, радянський читач, читач-емігрант, історія повсякдення.

The study of ukrainian soviet and emigration literary tastes, which changed under the pressure of historical realities in the 1920s and 1930s. Distinguishing the concepts of «ukrainian soviet detective story» and «ukrainian emigration sensational stories».

Methodology of research is based on the principles of historicism, objectivity, comprehensiveness, integrity, systematicity, as well as on the use of methods of analysis and synthesis, historical-genetic, historical-comparative, historically-typological, problem-chronological.

It was found out that the soviet detective by Volodymyr Vynnychenko, Dmytro Buzko, Georgy Danylovych, and Yuri Smolych prevailed in the 1920s. There were many autobiographical allusions in the storylines of the soviet detective. The Vynnychenko novel «Gold Deposits» sparked interest due to the mysterious fraudulent schemes of the characters, which reflected the corruption of the Directory period. In the story «Lyolya» by Dmytro Buzko, the author's repatriation and his undisguised desire to settle scores with those involved in the «supruniada» it was read. «Provocateur» by Georgy Danylovych was the first attempt in such a literary genre as a classic detective story. Yuri Smolych intrigued with espionage (the detective story «One and a Half Men») and fiction (the detective story «The Household of Doctor Galvanescu»).

In the 1930s, party ideologists cunning bullet targeted the soviet ukrainian detective, which caused a lot of trouble for Yuri Shovkoplyas with his doctor Piddubny, because there

could not possibly be any maniacs, rapists, or thieves of socialist property or any criminal domestic plots in a soviet detective story.

Instead, the 1930s were the years of emigration sensational novels. At that time, Ukrainian immigrants on the European continent enjoyed reading the works of Hryhoriy Luzhtskyi, who «did not invent the bicycle», but continued to promote the glorious Ukrainian past, adding new Ukrainian heroes to it – the most ordinary emigrants, fighters, detectives. Among his sensational stories, the most famous are: «The First Night» (1928), «Comrades of the Smile» (1929), «The Room with One Entrance» (1931), «The Clock with the Broken Glass» (1933), «Shot in the Night» (1934), «Hallo!.. Hallo!.. Attack on the bank!» (1935); trilogy «Crimson Cross» (1931–1937).

Reading books by ukrainians as a psychological release and relief from stressful situations on both sides of the border during the period between the two world wars is the clear example of practicality and intellectual satisfaction, which is so important in our time. The study of the literary preferences of ukrainian soviet readers and ukrainian emigrants in the 1920s and 1930s as recreation is promising from the perspective of such a scientific direction as everyday history, which examines the conditions of life, work and rest, as well as factors affecting the formation of consciousness and norms of behaviour, socio-political preferences, etc. of the vast majority of the population («ordinary people», «nameless», «silent») of one or another country in one or another historical period.

Keywords: detective story, sensational stories, the period between the two world wars, soviet reader, emigrant reader, everyday history.

Детектив (професіонал-слідчий) в українській літературі з'явився у 19 ст. Його автором виявився письменник Олекса Стороженко (1806–1874), що за життя уславився передусім дотепними анекдотами про вуса й романтичними історіями про закоханих чортів, а ще надзвичайною силою – завиграшки піднімав десять пудів і гнув двогривенники. Відбувши армійську службу, він працював чиновником з особливих доручень при київському генерал-губернаторові Бібікові, а згодом у Міністерстві внутрішніх справ. Помер дійсним статським радником. Обіймаючи високі посади, Олекса Петрович розплутав багато складних і важких справ (переважно політичних і політично вмотивованих). Отже, детективну практику Стороженко любив, зазначаючи, що «розкриття злочинів дає йому велику насолоду і це – головна нагорода за його працю»¹.

На жаль, українському Пуаро бракувало вірного літописця, високоморального капітана Гастінгса, котрий звично мовив би: «Пуаро, я тут подумав...» – і це дало змогу детективу насолодитися власною тямучістю й талантом криміналіста. Тому за відсутності такого персонажа – «Дуже добре, Гастінгсе, займайтеся цим частіше!» – українська література змушена була й далі вирішувати свої нескінченні соціальні та національні проблеми: страждала, вболівала, боролася.

¹ Цимбал, Я. (2019). *Народження українського Холмса. Постріл на сходах. Детектив 20-х років*. Київ: Темпора, 206.

А коли стихли революції, пригальмувалися визвольні змагання й сформувалися радянський і закордонний книжкові ринки, спрагли читачі по обидва боки кордону почали вимагати легких жанрів. Володимир Сосюра (1898–1965), наприклад, страшенно дратувався від оцієї читацької «легкості», бо ж це назло йому ці ненависні «шляпки та манто» хотіли читати виключно пригоди, детективи, мелодрами.

Аналіз останніх досліджень з теми показав, що питанню літературних смаків українських радянських читачів і читачів-емігрантів присвячені дослідження Ярини Цимбал¹, Олександра Вешелені², Григорія Лужницького³. Я. Цимбал – відома дослідниця української літератури 1920-х рр., авторка проекту «Наші 20-ті», упорядник антології української прози того періоду та збірників окремих авторів, до яких написала ґрунтовні передмови. Завдяки Ярині Володимирівні на широкий загал винесені чи не найповніші біографії представників «Розстріляного відродження». О. Вешелені та Г. Лужницький репрезентують романи-сенсації (сенсаційні повісті) в українській еміграційній літературі. Ця жанрова модифікація тлумачиться обома як тенденція оновлення української літератури. Однак ні Я. Цимбал, ні О. Вешелені, ні Г. Лужницький не звернули увагу на детективний жанр як рекреацію. Тому мета статті полягає у зіставленні української радянської та еміграційної рекреації – однієї з головних форм продуктивного використання вільного часу, складником якого у 1920–1930-ті рр. виступав літературний відпочинок завдяки детективам / сенсаційним повістям, що давав змогу вихлюпнути емоції, увімкнути логіку та мислення.

Розуміючи під детективом унікальну літературну форму, яка відрізняється від готичного та кримінального роману та не має нічого спільного з романом поліцейським⁴, а під сенсаційною повістю – будь-який твір гостросюжетного характеру чи то детективу, чи то навіть фантастики, спробуємо розібратися з питанням, чому «шляпки та манто» (пересічні радянські / ідеологічні еміграційні) бажали «легкого читива». Причин такого – декілька: як спільних, так і відмінних. По-перше, спільне, 1920-ті рр. – «золоті двадцяті», роки стійкого світового економічного процвітання включно з періодом НЕПу в СРСР. По-друге, відмінне, в Радянській Україні, де «процвітав» соціалізм, де, за офіційною версією, панува-

¹ Цимбал, Я. Король на чолі революції: Гео Шкурूपій у футопереріях. *Локальна історія*. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/texts/statti/korol-na-choli-revoliutsiyi-geo-shkurupii-u-futopreriiakh/> (дата звернення: 24.03.2024).

² Вешелені, О. (2013). Жанр «сенсаційної повісті» в українській еміграційній літературі. *Питання літературознавства. Збірник наукових праць. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*, (87), 311–321.

³ Вівчарик, Н. (1996). Григор Лужницький: митець, який назавжди залишився українцем. *Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903–1990). Записки НТШ: Праці філологічної секції*. Львів; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, (12).

⁴ Кузнецов, Ю. В. (1990). Детектив: занепад чи розквіт. *Всесвіт*, (10), 156–161.

ли рівність і справедливість, не було причин для існування кримінального середовища та скоєння злочинів, через що в українській радянській літературі відсутні прототипи для творення образів протагоніста й антагоніста художнього твору. Отже, український радянський детектив за всіма законами часу й реалій, як такий, нібито й непотрібний. Тоді як для еміграційного українського європейського осередку детективи у формі сенсаційних повістей, навпаки, стояли на першому місці, передусім як рекреаційна (психологічна) необхідність. По-третє, відмінне, якщо в 1920-х рр. у відкритому ідеологічному протистоянні гору брав саме радянський детектив, то в 1930-х рр. першість була перехоплена емігрантами, і це за умови офіційного утвердження тоталітарних режимів в Європі та різного розходження української еміграції з радянським правописом. Й по-четверте, спільне, ні та, ні інша сторона переважно не читали детективів-конкурентів. Однак про все по черзі.

Потреба розважального «чтива» аж так назріла в УСРР, що коли воно нарешті з'явилося, то все одразу, без розмежування жанрів. Критики ретельно намагалися розрізнити в потоці гостросюжетної прози фантастичну повість, кримінальну новелу чи авантюрний роман, але це вдавалося їм не завжди. І якщо автор сам не давав якихось підказок, доводилося шляхом нудного літературознавчого аналізу рахувати: коли у творі більшість елементів детективу, то це детектив. Вагомим було інше: в основі сюжетів радянських детективів було багато автобіографічного.

Український радянський детектив почався з Володимира Винниченка. Він уперше випробував нову прозову форму в повісті «На той бік» (1919), а пізніше в романах «Сонячна машина» (1921–1924) та «Поклади золота» (1926–1927). Саме ці романи – з гострою фабулою, незвичайними конфліктними ситуаціями та таємничими шахрайськими аферами героїв – найяскравіші зразки українського радянського детективу. Особливо вражали читачів «Поклади золота». В основі цього детективного роману було поставлено ідею пошуків покладів золота в українських надрах. Розроблені плани розвідок скарбів були викрадені чекістами, і боротьбу за ці документи повели між собою представники радянської влади; українці-емігранти, які опинились за кордоном після революції 1917–1921 рр.; член французького уряду, який сподівався за допомогою українського золота оживити економіку Франції.

І це не було дивним, бо ж сюжетна лінія «Покладів золота» фактично взята із самого українського «визвольного життя». В. Винниченко в романі нетривіально «натякав» на корупцію та афери, які існували за часів Директорії. Насамперед йшлося про накопичення за гетьманату П. Скоропадського великих коштів у бюджеті та осідання останніх на іноземних рахунках. Уже у січні 1919 р. були помітні перші маніпуляції – наприклад, гра на банківському курсі. Зокре-

ма, був великий скандал із відомим громадсько-політичним діячем Олександром Лотоцьким, який потім став послом УНР у Туреччині. Він вимагав обміну йому коштів за заниженим курсом, а не за офіційним. Отже, отримував більший прибуток. Власне, не один він так чинив. У Винниченківських «Покладах золота», зокрема, прототипом О. Лотоцького виступає такий собі Прокіп Панасович Крук – колишній маленький банківський службовець, що встиг прокрастися, однак котрий згодом *«накрив в українського уряду грошей і за те має банк, авта, жінок, усі розкоші та пошану»*¹.

Аналізуючи Винниченківський детектив, не потрібно випускати з поля зору й те, що й сам Володимир Кирилович полюбляв гроші. Він, зокрема, розуміючи свій мінімальний вплив як голови Директорії, погодився на припинення головування та членства за умови виплати йому значної суми. «Відкат» для Винниченка становив 20 млн грн (а потім ми дивуємося, звідки у нього взялася дача на півдні Франції)². «Покладами золота» радянські «шляпи та манто» зачитувалися до 1928 р., з 1929 р. цей твір був остаточно заборонений у Радянській Україні.

Наступником Винниченка (як літературним, так і ідейним) є Дмитро Бузько (1890–1937) – емігрант-поворотник, у житті якого було чимало шпигунства, втеч, розслідувань, бо ж там десь в еміграції залишилися аграрний інститут у бельгійському Жамблу, Копенгагенський університет, підпільна соціалістична робота в Німеччині, Італії, Швейцарії (Дмитро Іванович був членом УПСР – О. З.), посади в уряді УНР – було все, аж допоки не гримнула «Супруніада».

Голова Директорії Симон Петлюра заснував нову установу – фінансову агенуру. Вона була розташована в Берліні, їй передали контроль над величезними державними коштами. Нюанс крився у тому, що ця фінансова агенура була єдиною установою, яка автономно розпоряджалася коштами для українських посольств, військово-санітарних місій, для повернення біженців і закупівлі військового майна. На її чолі поставили довірену особу Петлюри – Григорія Супруна, який за Центральної Ради очолював кредитову канцелярію Міністерства фінансів УНР. Отже, Супрун та його команда отримали владу над великими коштами та почали зловживати цим³. Не отримавши належні йому кошти, Д. Бузько став перебіжчиком – таємним агентом ЧК із псевдо «Професор», який навіть спромігся проникнути в банду отамана Заболотного, що дислокувалася в Балтському повіті Подільської губернії. Цей епізод із його життя згодом навіть був екрані-

¹ Винниченко, В. (1927). Поклади золота. *Бібліотека української літератури*. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10412> (дата звернення: 14.02.2024).

² Гай-Нижник, П. Корупція сто років тому: як обкрадали армію УНР і до чого це призвело. *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://rozмова.wordpress.com/2019/04/01/pavlo-hai-nyzhnyk/> (дата звернення: 12.05.2019).

³ Гай-Нижник, П. (2010). «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агенури УНР в Німеччині (1919–1921 рр.). *Київська старовина*, (1), 46–70.

зований на Одеській кіностудії. А в прозі – це сюжет роману «Лісовий звір» (1923). Серед інших відомих детективних творів Бузька – оповідання «Льоля» (1925) й повість «Про що розповідала ротаційка» (1929).

Авантюрно-детективне оповідання «Льоля» – чи не найбільш оригінальний витвір з усіх творів у Бузька, до того ж воно просякнуте мелодраматичністю та має ніби незавершений кінець. Плацкартний вагон потяга, чотири пасажери, і в кожного своя історія. «Льоля» – історія чекіста, в якій під гуркіт коліс вечірньої пори йдеться про полювання на «петлюрівського звіра» за допомогою жінки. Іронією долі ж було те, що заарештована добра приятелька чекіста Льоля, яку він свого часу кохав, виявилась зовсім не причетною до петлюрівської розвідки: *«Я кинувся до своєї шинелі і витяг із кишені нерозпечатану телеграму, яку справді дістав на станції в момент переодягання: “Звіра взято в місті. Дурень наплутав. (Мається на увазі агент – О. З.). Киньте все. Вертайтесь”»*. Розповідь чекіста так вразила інших трьох пасажирів, що двоє з них їхали далі з думкою про те, «що в історії щось є», а одна з пасажирок поспіхом вийшла на проміжній станції: *«Ви ж їхали далі... Чого це раптом надумали? ... Тут у мене сестра, нагадала завітати до неї... А тим часом у вагоні в проході можна було побачити чоловіка в уніформі службовця залізничного ДПУ, він ніби йшов від поліції де спав чекіст, хоча можливо це всім здалося»*¹.

Детективну нитку Д. Бузька перехопив у другій половині 1920-х рр. король футуристів Гео Шкурупій (Георгій Данилович) (1903–1937). «Провокатор» – його перше детективне оповідання. Талановитому автору мало було першої книжки сюжетної прози, першого експериментального роману, йому хотілося бути першим і в інших жанрах. Отже, цей протодетектив увійшов до збірки «Страшна мить» (1929), яка містила лише чотири твори: «Місяць з рушницею», «Провокатор», «Страшна мить», «Зруйнований полон». «Провокатор» звучить майже як у Агати Крісті, тільки от... Королеву детективу король футуропрерій не читав і не міг читати.

«Провокатор», на думку літературознавців – зразок чистої (класичної) детективної новели. Її сюжет простий: шалена гроза зібрала в приміщенні поштово-телеграфної контори четверо осіб. І під час цієї грози вбито головного телеграфіста. Одним зі співробітників контори є комсомолец Павлюк. Ось він і вирішує знайти вбивцю, бо розуміє, що той серед присутніх. А агатокрістівськими прийомами в новелі виступають, по-перше, стрічка, затиснена в руці мертвого телеграфіста, в якій було написано: *«...з-під арешту. Тринадцятому році Красницький жив Парижі, був зв'язаний з українським с.-р. гуртком. Втік із Франції, бо в п'яній сутичці розбив кулаком голову комісару поліції. Мав надлюдську*

¹ Бузько, Д. (1925). Льоля. *Бібліотека української літератури*. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17648> (дата звернення: 14.07.23).

фізичну силу. Потрібно вжити заходів...»¹. По-друге, вогнетривка каса-сейф, яку випадково впустили на підлогу і яка придавила руку касирки Петренкової, дала підказку щодо провокатора, бо під час підйому каси-сейфу погляд комсомольця Павлюка випадково впав на стариганя-рахівника: *«Павлюк випадково глянув на нього і замер. Старигань став страшний. Його обличчя вищирилося зубами, він увесь наче налявся жилами та м'язами. Це була перед Павлюком не людина, це була дика мавпа, горила. Руки рахівника стиснули ручки крісла, і вони розтороцилися вщент»*².

Автором перших радянських детективів, як шпигунського (повість «Півтори людини» (1927)), так і фантастичного (роман «Господарство доктора Гальванеску» (1928)), був і колишній петлюрівський артилерист Юрій Смолич. Останній був особливо цікавим для радянських «шляп і манто», бо з другої половини «золотих двадцятих» людство по обидва боки кордону зацікавилася не тільки євгенікою, але й роботами. Потрібно зазначити, що слово «робот» з'явилося вперше в 1925 р. у міжвоєнній Чехословаччині у п'єсі Карела Чапека «Р.У.Р.» (Росумські Універсальні Роботи – О. З.). Воно походило від чеського слова «robota» – «важка праця, каторга» та витлумачувалося як штучно створена органічна (євгеністична тобто малохворіюча, цілком здорова – О. З.) людина, яка використовується для виконання особливо важкої і небезпечної роботи. Отже, Юрій Корнійович теж вирішив, як то кажуть, «не відставати від часу».

У повісті «Півтори людини» чекіст Мадюдя з десятима роками стажу, незважаючи ні на що, викриває спробу контрреволюціонерів викрасти плани спорудження Дніпрельстану: *«Мадюдя – це начальник ДПУ. Смиків пливли перед очима кулі і хотілося плакати. Стук Мадюдиних закаблуків болісно відбивався в його пораненій голові. Кружляти очима, наздоганяючи Мадюдю по кімнаті, боліло нетерпуче. Але Смик кружляв, вкладаючи у свій погляд всю надію. Один Мадюдя міг зарадити справі. Нарешті Мадюдя зупинився перед Смиком і впер свій погляд йому межі очі. Від цього пронизливого, гострого погляду Смиків перебіг мороз поза шкурою. Він іще ніколи не бачив, щоб люди дивилися так важко. так уперто, так глибоко. – Ви мусите когось підозрювати, нарешті гукнув Мадюдя й при тому так стукнув кулаком по столі, що рахівниця жалибно забряжчала, а Смиків стрельнуло в рану»*³.

А в романі «Господарство доктора Гальванеску» головною героїнею виступає Юлія Сахно – радянська студентка, яка скеровується на практику Берлінською сільськогосподарською академією до Бессарабського Генія переймати сільськогосподарський досвід і, не бажаючи сама того, викриває його, оскільки

¹ Цимбал, Я. (2018). Шкурупій. Від А до Я. *Український тиждень*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/shkurupij-vid-a-do-ia/> (дата звернення: 12.05.2019).

² Цимбал (2018).

³ Цимбал (2019), 206.

в господарстві Гальванеску порядкують роботи. До усього, Юрій Корнійович «зачіпає» в романі й українську еміграцію. Так, однієї ночі, коли Юлії не спалося, вона вирішила поблукати маєтком Гальванеску й навіть натрапила на одного з українських емігрантів. І хоча розмова з ним виявилася не надто приємною (а Юлія була названа «комуністичною тварюкою»), саме ця розмова й задала орієнтир щодо розкриття таємниці Гальванеску:

– Ви українка? – запитав ще незнайомий, очевидно, дуже балакуча людина.

– Так. Ви теж?

– І я теж. Якийсь час обоє помовчали. Незнайомий муркотів собі під ніс заспіваної щойно пісні.

– Ви сказали, – заговорила знову Сахно, – що це, може, ваша остання ніч. Даруйте мені, якщо це нечемне запитання, але чому це має бути ваша остання ніч? Хіба збираєтесь... той... не жити більше?

Незнайомий урвав спів.

– Ви жартували?

– Ні. Я, власне, і сам не знаю. Шановний доктор запевняє мене, що я не тільки житиму, а й житиму значно краще... Проте, знаєте, коли лягаєте під ніж, то не можна бути певним за завтра.

– Хіба доктор Гальванеску лікар?

– Атож. Ще й який!

– Він має робити вам операцію?

– Як би вам сказати? Дійсно, маленьку операцію. Повне забуття минулого, довічний кусень хліба, довіку гарантована праця, та ще й п'ять тисяч лір одnorазово.

...Вона вся спалахнула цікавістю. Це ж, либонь, таємниця доктора Гальванеску от-от має їй відкритися. Все незрозуміле й таємниче, всі побоювання, які щойно заспокоїла, зринули знову ще з більшою силою¹.

Закінчення доби нової економічної політики призвело до занепаду радянського детективу, бо в 1930-х рр., в умовах тоталітарних реалій, на детективному радянському небосхилі тільки скромно сяяла зірка Юрія Шовкопляса (1903–1978). На авансцену в той час завдяки Юрію Юрійовичу «вийшов» лікар Михайло Григорович Піддубний – такий собі розумаха-товстопузик, котрий працював у туберкульозному санаторії під Харковом. А супроводжував його власний Гастінгс – наївний та простакуватий старший міліціонер Пересада. Справи, які розплутував Піддубний, були напрочуд різноманітними: вбивства, крадіжки, провакації, шантаж та навіть спланований нещасний випадок. Однак у радянському детективі категорично не могло бути ніяких маніяків, гвалтівників і розкрадачів

¹ Смолич, Ю. (1928). Господарство доктора Гальванеску. *Бібліотека української літератури*. Retrieved from <https://knigoed.club/page-14-4573-gospodarstvo-doktora-galvanesku-jurij-kornijovich-smolich.html> (дата звернення: 12.05.2019).

соціалістичної власності. А що вже казати за звичні побутові сюжети!? Отже, Шовкоплясові добряче перепало. Що це, мовляв, за трафарети буржуазного детективу? Детектив мав не розважати, а обслуговувати ідеологічні потреби радянського читача. Врешті-решт, де це бачено, щоб радянська міліція ганьбилася раз за разом, а її ставив на місце якийсь лікар з черевцем? Тому в 1930-х рр. в український радянський детектив поцілила підступна куля партійних ідеологів. Його відродження сталося тільки в 1970-х рр. у формі міліцейського детективу Володимира Кашина про інспектора карного розшуку Дмитра Ковалю.

На відміну від своїх ідеологічних супротивників, українські еміграційні сенсаційні повісті, що включали і романи, і новели, і повісті, вийшли на історичну арену в 1930-х рр., що було пов'язано з переосмисленням причин поразки національно-визвольних змагань, розумінням реалій, переформатуванням тактики й стратегії подальшого виживання напередодні нового світового конфлікту. Тобто автори українських еміграційних сенсаційних повістей «не вигадували велосипеда», а й надалі пропагували славетне минуле, додаючи до нього нових героїв – власне самих пересічних емігрантів-борців-детективів.

У 1930-х рр. українська міжвоєнна еміграція на європейському континенті найбільш охоче читала історико-детективно-пригодницькі новели, повісті та романи Григорія Лужницького (1903–1990). Маємо зазначити, що Григорій Леонідович був багатогранною людиною загалом. У колі його інтересів: поезія, проза, драматургія, театральна критика, історія театру, театрознавство. Тому не дивно, що спершу він навчався в університеті ім. Карла Франца у м. Грац (Австрія). А згодом, у 1922–1926 рр. завершив навчання у Карловому університеті в статусі докторанта «*landabilem legitimus*», бо там була одна з найкращих кафедр порівняльної славістики. До того ж у Празі проживала його рідна сестра Юлія. Тема докторської дисертації Лужницького звучала так: «Розвій української лірики в 19 столітті». І хоча Григорій Леонідович повернувся до Львова в 1927 р., він не переставав творити у свідомо обраному жанрі «сенсаційної повісті», хіба що писав під різними псевдонімами. Наприкінці 1930-х рр. це яскраво відобразилося в трилогії «Багряний хрест», «Срібний череп» і «Чорна ігуменя», де розповідалося про козацьку контррозвідку (львівське видавництво Івана Тиктора в 1937 р. надрукувало повісті Лужницького «Багряний хрест» та «Срібний череп» під псевдонімом Семен Ордівський). А ось у сенсаційній повісті «Сім чаш» ішлося вже про змагання першої мазепинської еміграції з підступами російської агентури¹.

Суто міжвоєнними були також наступні його «сенсаційно-пригодницькі повісті»: «Перша ніч» (1928), «Товариші усміху» (1929), «Кімната з одним входом» (1931), «Годинник з надбитим склом» (1933), «Стріл уночі» (1934), «Га-

¹ Сирота, Л. Б. Лужницький Григорій. *Енциклопедія сучасної України*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-59059> (дата звернення 14.06.2023).

льо!.. Гальо!.. Напад на банк!» (1935), де фігурували як діячі націоналістичного підпільного руху міжвоєнної Галичини, так і учасників інших рухів (хорватського, сербського, польського, румунського), оскільки Григорій Леонідович і сам був підпільником. Завдяки цьому факту новітні українські герої у творах Лужницького поставали в уяві читача своєрідною державою в державі, де панував власний порядок, норми поведінки, була наявна конспірація. Наприклад, у повістях «Перша ніч» та «Товариші усміху» головним героєм виступав професор археології Слуцький, котрий, вдаючи з себе далеку від політики людину, відвертав увагу поліції й очолював підпільну організацію. А в першому, конфіскованому польською цензурою в 1934 р. (надрукованому під псевдонімом Поляннич), виданні повісті «Стріл уночі» український націоналістичний рух маскувався автором під хорватський з відповідною зміною персонажів: «...*Нагло недалечко грянув стріл. Марковський з Павловським зірвались з місця і вхопили кріси в руки, а шофер повиволі держав авто. Мотор пискливо відсапнув, а ліворуч з-за дерева блимнув вогонь і коло вуха Марковського пронизливо засвистало. Напад, крикнув Павловський, і не міряючи стрілив ліворуч...*»¹.

Отже, як радянський детектив, так і еміграційні сенсаційні повісті, попри відмінні та спільні риси, демонстрували необмежені можливості неупередженого логічного мислення: компенсацію безпорадності, додання страхів, полегшення почуття провини, пережиття почуття очищення від своєї гріховності, вихлюп емоцій, появу інтересу до гри та змагання, потребу в читанні і спостереженні за цікавими характерами, прагнення романтики в повсякденному міському / сільському житті та спроби розгадати таємницю. Це логічне мислення не тільки розв'язувало ту чи іншу складну проблему, а й часто допомагало практично вижити в непростих життєвих реаліях. У цьому й крився секрет популярності детективного жанру – у практичності та інтелектуальному задоволенні.

Запропонована тема є перспективною у ракурсі наукового напрямку історії повсякдення, що досліджує умови життя, праці та відпочинку, а також фактори, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичні уподобання тощо переважної більшості населення («пересічних людей», «безіменних», «мовчазних») тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період.

References

Buzko, D. (n. d.) Lolia [Lolya]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17648> (data zvernennia: 14.07.2022) [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (n. d.). Koruptsiia sto rokiv tomu: yak obkradaly armiiu UNR i do choho tse pryzvelo [Corruption a hundred years ago: how the army of the Ukrainian People's

¹ Поляннич, Б. (1974). *Стріл уночі*. Філядельфія. Видавництво: Конотоп, 9.

Republic was robbed and what it led to]. Retrieved from <https://rozмова.wordpress.com/2019/04/01/pavlo-hai-nyzhnyk/> (data zvernennia: 12.05.2019) [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (2010). «Supruniada»: uriad Dyrektorii proty Finansovoi ahentury UNR v Nimechchyni (1919–1921 rr.) [«Supruniad»: the Government of the Directory against the Financial Agency of the Ukrainian People's Republic in Germany (1919–1921)]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, (1), 46–70 [in Ukrainian].

Kuznetsov, Yu. (1990). Detektyv: zanepad chy rozkvit [The detective: decline or prosperity]. *Vsesvit – Universet*, (10), 156–161 [in Ukrainian].

Polianych, B. (1974). *Stril unochi* [Shot at night]. Filiadelfiia. Vydavnytstvo: Konotop [in Ukrainian].

Smolych, Yu. (n. d.). Hospodarstvo doktora Halvanesku [The farm of Dr. Galvanescu]. Retrieved from <https://knigoed.club/page-14-4573-gospodarstvo-doktora-galvanesku-jurij-kornijovich-smolich.html> (data zvernennia: 12.05.2019) [in Ukrainian].

Syrota, L. (n. d.). Luzhnytskyi Hryhir [Luzhnytskii Grigor]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-59059> (data zvernennia 14.06.2023) [in Ukrainian].

Tsymbal, Ya. (n. d.). Korol na choli revoliutsii: Heo Shkurupii u futopreriiakh [The king at the head of the revolution: Geo Shkurupii in the foot prairies]. *Lokalna istoriia*. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/texts/statti/korol-na-choli-revoliutsiyyi-geo-shkurupii-u-futuropreriiakh/> (data zvernennia: 24.03.2024) [in Ukrainian].

Tsymbal, Ya. (2019). *Narodzhennia ukrainskoho Kholmsa. Postril na skhodakh. Detektyv 20-kh rokiv* [Birth of Ukrainian Holmes. Shot on the stairs. Detective of the 20s]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Tsymbal, Ya. (n. d.). Shkurupii. Vid A do Ya [Shkurupii: From A to Z]. *Ukrainskyi tyzhden*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/shkurupij-vid-a-do-ia/> (data zvernennia: 12.05.2019) [in Ukrainian].

Vesheleni, O. (2013). Zhanr «sensatsiinoi povisti» v ukrainskii emihratsiinii literature [Genre of «sensational story» in Ukrainian emigration literature]. *Pytannia literaturoznavstva – The issue of literary studies*. Zbirnyk naukovykh prats. Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, (87), 311–321 [in Ukrainian].

Vynnychenko, V. (n. d.). Poklady zolota [Deposit gold]. *Biblioteka ukrainskoi literatury*. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10412> (data zvernennia: 14.02.2024) [in Ukrainian].

Vivcharyk, N. (1996). Hryhor Luzhnytskyi: mytets, yakyi nazavzhdy zalyshyvsia ukraintsem [Hryhor Luzhnytskyi: an artist who forever remained Ukrainian]. *Zbirnyk prats i materiiialiv na poshanu Hryhoriia Luzhnytskoho (1903–1990). Zapysky NTSh: Pratsi filolohichnoi sekti*. Lviv; Niu-Iork; Paryzh; Sidnei; Toronto, (12) [in Ukrainian].